դողալ: Ես եւ քոյրերս փախչում էինք ու մըտնում մեր քնաշորերի մէջ···

··· Ֆէրրաշները հօրս բռնում էին ու կապում մեր խրճիթի սեան վրայ, այնքան պինդ, որ շարժուիլ կարող չէր, կարծես ամբողջ մարմնով մեխուած լինէր սան հետ: Նրա մօտ դիզում էր մի ահագին խուրձ դալար ճիպոտների· սկսում էին ծեծել հօրս: Նա մռմռում էր, աղաղակում էր··· Բայց ո՞վ էր նրա ձայնը լսողը··· Ֆէրրաշները հարկ էին պահանջում: Եւ եթէ մի փոքր ուշանում էր, սկսում էին հօրս մերկ ոտների տակ կրակ լցնել· այդ բաւական չէր· նրա մարմինը այրում էին տաքացրած շամփուրներով: Այդ սոսկալի տանջանքների ժամանակ ինչ որ իմ մօր դրութիւնն էր···ես անկարող եմ նկարագրել: Նա բոլորովին գժւում էր: Նա կտրում էր իր գլխի եւ պարանոցի զարդերից ամենաթանկագինը եւ տալիս էր փէրրաշներին··· Զարհուրելի գիշերներ··· Նա մենակ դուրս էր գալիս տնից, առնում էր իր հետ մի պղինձ կամ ուրիշ բան եւ տանում էր գինետուն, որ գրաւ դնէ եւ նրանց համար ըմպելիքներ բերէ: Նա մորթում էր մեր հաւերը եւ նրանց համար կերակուրներ էր պատրաստում··· Բայց անողորմ հիւրերու ուտելուն եւ խմելուն չափ չկար:

··· Մեր տունը նմանում էր մերկ գերեզմանի: Այդ կարո՞ղ էր հասկանալ փէրրաշը: Նա ինքն էր ծախել տալիս մեր կովը, մեր եզը, մեր գոմէշը··· Հայրս վերջին ժամանակներում բոլորովին թողեց իր հողերի մշակութիւնը, որովհետեւ ստացած արդիւնքը մինչեւ անգամ չէր լրացնում հարկերի վճարը: Բայց այսպիսով նա դարձեալ չազատուեցաւ փէրրաշներից· նրանց այցելութիւնները դարձեալ շարունակւում էին»···

Զափազանցութի՞ւն են արդեօք այս մռայլ պատկերները··· Այո՛, ըսին կարգ մը ուշացած մարդարէներ, որոնք հայ ազատագրական շարժումները քննադատելով ու քարկոծելով, երանի կուտային Թուրքահայոց նախայեղափոխական օրերուն: Թերթեցէք սակայն Խրիմեանի «Արծուի Վասպուրականի»ն եւ կը տեսնէք, որ Վարագի արծիւները նկարագրած են նոյնօրինակ տեսարաններ՝ հարկահաններու բըռնութիւններուն ենթակայ հայ դժբախտ գեղ-

ջուկներու ամենօրեայ կեանքէն··· Հրատարակած են — Թուրքիոյ մէջ լոյս տեսնող հռչակաւոր հանդէսին մէջ···

Վայրկեան մը ընդունինք — թող ներեն ինձ արեւմտահայ եղբայրներս — ընդունինք, թէ Խրիմեանի հանդէսն ալ Րաֆֆիի «Կայծեր»ին պէս չափազանցուցեր է փէրրաշներու սարսափները եւ չափէն դուրս մռայլ գոյներով պատկերացուցեր հայ շինականի կացութիւնը: Դարձեալ, այնուհետեւ, կը մնայ այդ նկարագրութիւններու մէջ ճշմարտութեան ահաւոր բաժին մը: Ի՞նչ էին «գաւառական հարստահարութեանց» մասին գրուած հաստափոր տետրերը, որոնք Խրիմեանի Պատրիարքութեան օրով տեղատարափ կը թափուէին Կ. Պոլիս, լեցնելով Ղալաթիայի Ազգային Ժողովի արխիվները··· Նոյն ամենօրեայ աղէտաւոր անցքերու պատմութիւններն էին:

Սակայն կոյր լաւատեսներ միշտ ու ամէն տեղ ալ եղած են երգուեալ հակայեղափոխականներու բանակին մէջ: 1878–ին, երբ Ազգային Ժողովին մէջ, փոթորկայոյզ անցքերու տպաւորութեան տակ, կարգ մը ազատախոհ երեսփոխաններու լեզուները բացուեր էին եւ քիչ–շատ համարձակօրէն կը մատնանշէին Թուրք–քրդական ռէժիմի չարիքները Հայաստանի մէջ, կը գտնուէին մարդիկ նոյն ժողովին մէջ, որոնք, սարսափած այդ ազատական երեսփոխաններու յայտարարութիւններէն, ճառեր կ'արտասանէին չեշտելու համար հայ ժողովուրդի յարաբերական բարեկեցութիւնը հայկական վիլայէթներում: Այդ լաւատեսներու մէջ առաջնագոյնը «Կռունկ»ի խմբագիր Մարկոս Աղաբէկեանն էր: Ալ չեմ խօսիր օսմանեան վաղանցուկ պարլամենտի հայ երեսփոխաններու վարդագոյն ճառերու մասին, ուր Թուրքահայոց վիճակը կը ներկայացուէր միանգամայն սիրելի պատկերով,— ճառեր, որոնց շարժառիթը թերեւս միմիայն աւանդական «փոլիթիքը» չէր:

Կասկածէ դուրս է, անշուշտ, Մարկոս Աղաբէկեաններու հայրենասիրութիւնը եւ ես պատրաստ եմ նոյնիսկ ընդունելու, որ անոնց յայտարարութիւններն ալ — Թուրքահայոց յարաբերական բարեկեցութեան մասին — միանգամայն կեղծ ու անհիմն չէն, այլ որ անոնք